

GYVIEJI ARCHYVAI

Ūkinis krašto gyvenimas

Nors Respublikoje ir buvo ūkinis pagyvėjimas, bet tvarcos vis mažėjo ir mažėjo, 1795 m. valstybės neliko. Ūkinė sanklodą kurį laiką buvo neliečiama, tad išliko ir Kaniavos girininkija su dvaru. XIX a. vid. jam priklausė 19 gyvenviečių arba jų dalių: Paąžuolė (apytikris kiemų skaičius 8), Drucminai (9), Kaziukonys (5), Daržininkai (4), Rudnia (22), Kalviai (5), Miežonys (12), Krokšlys (9), Liulenciūnai (14), Zervynos (3), Stoniūnai (8), Noškūnai (16), Lynežeris (11), Dainava (1), Ūta (3), Babrauninkai (6), Gribaša (6), Kašėtos (12), Būdos (2).³⁹

Dainavos kaimas – vienas iš didesnių – 19 kiemų, bet dauguma žmonių priklausė Varėnos valstybiniam dvarui, o girininkijai – tik viena Kaziukonių šeima.

Rusijos imperijoje buvo vykdomi prievolinių gventojų surašymai – revizijos. Pagal 1850 m. reviziją Kaniavos girininkijos dvaras dar yra kaip atskiras ūkinis vienetas. Panašu, kad tais metais buvo įvykdyta reforma, ir 3 krašto ūkiniai vienetai (Kaniavos valstybinis dvaras, Kaniavos girininkijos dvaras, Dubičių dvaras) sujungti į vieną Kaniavos valstybinį išdo dvarą. Į naują vietą įtraukti Dubičių, Nočios, Papiškių, Vydenių ir Kalėdonių kaimai.

Kaniavos valstybinio išdo dvaro 1850 m. inventorius nurodo, kad „valstiečiai verčiasi žemdirbyste, be to, padeda džiovinutų grybų, kurie Kaniavos miškuose auga labai gausiai, pardavimas“. Činčo mokeskis buvo labai didelis. Trys Ūtos kiemai mokėjo 28,68 rb. per metus, o 11 Lynežerio kiemų – 90,06.⁴⁰ Normuota, todėl sunkiai įvykdoma, baudžiaunininko darbo diena buvo vertinama 10 kapeikų. Šiais laikais tai atitiktų ne mažiau kaip 25 Lt (prieš euro įvedimą – red.). Tad ūkelis vidutiniškai sumokėdavo per 2000 Lt metinį mokesį. Betgi Ūlos krašte žemė buvo prasta, o ir tos nedaug. Beveik po 7 rb. činčo mokesčio vidutiniškai mokėdavo ir Rudnios bei Paąžuolės kiemai, nors žemės čia labai blogos.

Žmonės mokesčius susimokėdavo ir beveik antra tiek palikdavo smuklėse. Buvo geriausia gal ne mažiau nei šiais laikais. Tik 7 mažiausieji girininkijos kaimeliai neturėjo savo smuklės, o šiaip jau vidutiniškai viena tokia „kultūros įstaiga“ tenka 12-15 kiemų. Smarkiai gerė Noškūnai, Paąžuolė, Miežonys, mažiau – Kašėtos ar Dainava. Grynas pelnas iš girininkijos dvaro smuklių sudarė 330 rb. per metus. Degtinės fabrikėlis buvo dvare.

Rudnios geležies liejykla.

Ko dar nežinome apie Ūlos kraštą

Dažnas Panočių ar Jausaukų gyventojas yra matęs balose plaukiojančias įvairiaspalves dėmes. Jos ne nuo išpildo tepalo ar kuro. Dėmės liudija, kad ta vieta – geležinga, t. y. dirvoje ir vandenyje esama geležies rūdos. Nė vienas kaimietis su rūdina žeme susidūrė ir kasdamas duobę medžiui ar stulpui. Iškasama „sūrūdjusi“ žemė, kurią vietiniai žmonės dzindra vadina.

Senieji krašto gyventojai perprato ir geležies paslaptis, išmoko pagaminti geležį. Dešinysis Nočios upelio krantas tapo savotiškomis rūdos kasyklomis. Ties dabartiniais Jausaukais buvo kasama balų žemė, džiovinama ir vežama į Rudnią. Kitų „kasyklų“ būta Pajurkių pievose (tarp Rudnios ir Stoniūnų).⁴¹

Kai kurie autoriai (Arnoldas Endzinas, Vincas Babilius) teigia, kad geležis Rudnioje buvo išgaunama nuo XV amžiaus vidurio, o nuo XVI amžiaus tam reikalui buvo naudojama patvenktos Ūlos jėga. Pasak jų, XVII amžiaus karai sunaikino liejyklą, ir ji buvo atstatyta 1720 metais. Panašu, kad ši nuomonė nėra pakankamai argumentuota. Rudnios geležies liejykla priklausė Kaniavos girininkijos dvarui, tačiau 1640 metų *ordinacija* nemini jokios geležies apdirbimo įmonės. Užtat minima Kalvių smuklė. Kaip tikrintojai galėjo nepastebėti tokio svarbaus objekto kaip liejykla? Tame dokumente neužsimenama netgi apie Rudnios kaimą, kad ir kitu pavadinimu. Dalis kaimo buvo vadinama Venglone – anglininkų kampu, nes šie užsiimdavo medžio anglies paruošimu.⁴² Ši buvo išgaunama deginant medieną su deguonies trūkumu ir buvo gerokai kaitresnė už malakas. Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad liejykla tikrai dirbo XVIII amžiuje, o ankstesnis jos buvimas kelia rimtų abejonių.

Senoji Rudnios geležies liejykla buvo prie pat dabartinio tilto, kairiajame upės krante. Statinys buvo 4 sieksnių pločio ir 7,5 sieksnių ilgio (8,5x16 m).⁴³ Jo viduje buvo įrengtos dvi krosnys – viena rūdai lydinti, kita geležiai kaitinti. Vanduo suko tris didžiulius ratus. Vienas jų pūtė orą į lydomosios krosnies pakurą, kitas – kaitinamosios krosnies dumplės, o trečias kilojo kelių pūdų masės kūjus, kuriais buvo kalama geležis. Kitame upės krante buvo pastatytas malūnas ir milo vėlykla. Jų mechanizmas suko dar du vandens ratus. Taigi vieta palei dabartinį tiltą pasidarė savotišku gamybiniu kompleksu, kuriame dirbo keliasdešimt žmonių.

Vietinės rūdos koncentracija siekė 26-30 proc. geležies. Rūda ir medžio anglis į krosnį buvo kraunami eilėmis: anglis, rūda, anglis, rūda. Ir taip kelis kartus. Tokiu mišiniu pakrovus pilną krosnį, iš apačios būdavo padegama. Po kelių valandų į latakus pradėdavo rinktis ištirpusi geležis.

Šviežiai gautoji geležis buvo nešvari, todėl kaitinamojoje krosnyje ji vėl būdavo kaitinama, išėmus – kalama, kol išsiskirdavo priemaišos. Norint gauti labai gerą geležį, būdavo kaitinama ir kalama kelis kartus. Iš pusantrą – dviejų pūdų geležies rūdos buvo gaunama apie 0,5 pūdo (8 kg) geležies. Ne taip ir mažai.⁴⁴

Geležies liejykloje, be vietinių žmonių, dirbo ir iš toli (Polesjės) atkelti savo amato žinovai. XVIII amžiaus pirmoje pusėje įmonėje dirbo net 42 žmonės, o parengiamiesiems darbams buvo pasitel-

kiami karališkieji Rudnios valstiečiai.⁴⁵ Ir ne tik jie, bet ir kitų kaimų žmonės. Mat rūda dažnai būdavo vežama apie 8 kilometrus, o rudniškiai turėjo tik 5 arklius ir 16 jaučių. Šiais gyvuliais buvo ne tik vežiojama žaliava (rūda, anglis), bet ir dirbama žemė.

XVIII a. antroje pusėje liejyklos produkcijai vis didesnę konkurenciją sudarė didžiųjų liejyklų geležis. Gamybos apimčiai sumažėjus, žemiau liejyklos buvo įrengta lėptjūvė su dviem pjūklais lentoms ir skiedroms pjauti. Amžiaus pabaigoje liejykloje dirbo 5 laisvieji žmonės, vadinti bojare fabrikance. Dirbo ne tik šeimų galvos, bet ir jų šeimos nariai. Tai broliai Sabaliauskai (Antanas ir Jonas), Povilas Senkevičius, Matas Sabaliauskas ir Tadas Stachelčikas. Įvairiuose dokumentuose pastaroji pavardė rašoma skirtingai – Stachelčiukas, Stachevičius,

Stachelčikas. Šios giminės žmonės tikriausia ir bus vieni iš tų, kuriuos atkėlė iš Polesjės.

Nors produkcija ir sumažėjo, geležies liejykla buvo svarbus Kaniavos girininkijos ūkinis vienetas. 1798 metais iš jos buvo gaunama 360 zlotų mokesčių (iš visos girininkijos – 6600).⁴⁶

XIX a. pradžioje liejykloje jau dirbo kiti žmonės. Tai Kazys Akulavičius ir Antanas Narkauskas. Vietoje lažo jie kiekvienais metais privalėjo pagaminti po 15 porų noragų.

Konkurencija augo, nedidelė Rudnios liejykla neturėjo galimybių išsilaikyti. Prasidėjo įmonės merdėjimo laikotarpis.

1841 metais Ūla pralaužė užtvanką ir taip „revoliucingai“ išsprendė liejyklos klausimą. Nemažai metų dar buvo brandinami jos atkūrimo projektai, tačiau nė vienas re-

alizuotas nebuvo. Tiesa, po baudžios panaikinimo užtvanka buvo atstatyta, tačiau liejyklos vietoje buvo įtaisytos antros gimos. Prie vėlyklos buvo įrengta dažykla, ruošti įtaisyti ir karšykla.

Prieš ketvirtą amžiaus buvusios liejyklos ir malūno klausimas išliko vėl. Būta įvairių projektų, netgi restauruoti malūną ir paversti jį poilsio namais. Į Arnoldo Endzino straipsnį „Išsaugokime technikos istorijos paminklą Rudnioje“ buvo atsakyta, kad „minimo malūno likimu Lietuvos TSR Kultūros ministerija susirūpino tuoj pat šį objektą paskelbus paminklu“. „Susirūpinimu“ viskas ir pasibaigė. Kaip tame posakyje: „teoriškai arklis, praktiškai – neatsikelia“. O dabar jau ir kelti nebėra ko.

Tešynys. Pradžia Nr. 93, 94, 95, 97, 98, 1, 2, 3, 4

Vidas ABROMAITIS

Parengė Regina LUKOŠEVIČIENĖ

Mūsų rajono praeities vaizdėliai

Geležinkelio stotelė su išdarytu pavadinimu. 1973 m. birželio 10 d.

Varėnos I (Senosios Varėnos) vidurinės mokyklos 20-mečio minėjimo dalyvių būrelis. 1964 m. liepos 4 d.

Nuotraukos iš V. V. Česnulio archyvo

³⁹ LVIA. F. 515. Ap. 15. B. 954.

⁴⁰ LVIA. F. 525. Ap. 2. B. 1312.

⁴¹ H. Lizdenis. Rudnios geležies liejykla//JLKJ. V., 1959. T. II. P. 189.

⁴² LMAB RS. F. 20 – 3198.

⁴³ H. Lizdenis. Rudnios geležies liejykla. P. 188.

⁴⁴ Ten pat. P. 189.

⁴⁵ Ten pat. P. 190.

⁴⁶ Ten pat. P. 190.